

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

Шпильова Юлія Борисівна

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Монографія

Київ – 2019

УДК 338.24.021.8:332.142.4
ББК 65.9 (4Укр)28
III 83

Шпильова Ю. Б.

Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади : монографія. Київ : ПрофКнига, 2019. 308 с.
ISBN: 978-966-97813-9-0

Досліджено теоретичні та методологічні засади сталого розвитку сільських територій України. Проаналізовано стан, тенденції та проблеми розвитку сільських територій і об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації влади. Обґрунтовано, що національна політика розвитку сільських територій має будуватися з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу, але враховувати національні особливості. Визначено пріоритети та інструменти розвитку сільських територій з урахуванням базових принципів сталого розвитку, раціонального природокористування та реформ, що відбуваються в країні. Запропоновано напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій України в умовах децентралізації влади.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, представників органів державної влади, громадськості.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державної установи «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку національної академії наук України»
(протокол № 2 від 7 березня 2019 року)*

Рецензенти:

Бистряков І.К. д.е.н., проф. (ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»).

Олійник Я.Б. д.е.н., проф., академік НАПН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Ковальчук І.П. д.г.н., проф, заслужений діяч науки і техніки України (Національний університет біоресурсів і природокористування України).

ISBN: 978-966-97813-9-0

© Шпильова Ю.М., 2019

© ПрофКнига, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	7
1.1. Формування соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку	7
1.2. Змістові характеристики категоріального апарату розвитку сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем	18
1.3. Концептуальні основи сталого розвитку сільських територій України	33
1.4. Децентралізація управління розвитком сільських територій: соціально-екологічні аспекти	46
РОЗДІЛ 2	
ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	59
2.1. Природні ресурси як основа розвитку сільських територій	59
2.2. Досвід сталого розвитку сільських територій країн-членів Європейського Союзу	75
2.3. Методичні підходи до оцінювання соціально-екологічного розвитку сільських територій з урахуванням процесів децентралізації	88
2.4. Напрями застосування світового досвіду для розвитку сільських територій України	103
РОЗДІЛ 3	
ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	117
3.1. Оцінка тенденцій та просторової диференціації соціально-економічного розвитку сільських територій України	117
3.2. Розвиток об'єднаних територіальних громад в Україні: можливості та проблеми	134
3.3. Прогноз соціально-екологічного розвитку сільських територій України	155

РОЗДІЛ 4

ПРІОРИТЕТИ Й ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ 171

4.1. Актив-орієнтований підхід до розвитку територіальних громад як
основи розвитку сільських територій України 171

4.2. Диверсифікація економіки як інструмент удосконалення розвитку
сільських територій 182

4.3. Органічна складова сталого розвитку сільських територій України .. 191

4.4. Екосистемні послуги в системі стимулювання сталого розвитку
сільських територій 206

РОЗДІЛ 5

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ 224

5.1. Формування світоглядних засад сталого розвитку сільських
територій з урахуванням соціоекологічних імперативів 224

5.2. Стратегічні пріоритети забезпечення сталого розвитку сільських
територій України 243

5.3. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління
розвитком сільських територій в умовах децентралізації влади 259

ПІСЛЯМОВА 275

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 278

ДОДАТКИ 298

ПЕРЕДМОВА

Структурні трансформації українського суспільства відбувається в умовах загострення глобальних проблем людства, серед яких особливо важливою є екологічна проблема, що зумовила необхідність упровадження механізмів сталого розвитку на локальному, регіональному та національному рівнях. Усвідомлення катастрофічних наслідків порушення рівноваги природного і природно-антропогенного характеру під впливом людини стало передумовою формування моральних і правових принципів природокористування й пропагування ідей щодо його оптимізації, активної діяльності з вивчення й охорони природи і на сільських територіях зокрема.

Ситуація, що склалася в сільській місцевості України, містить низку загроз для сталого розвитку та безпеки країни. Відзначається високий рівень безробіття і трудової міграції, руйнування соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та погіршення якості людського капіталу сільських територій, що супроводжується зниженням їх інноваційного потенціалу, зникненням сіл та погіршенням стану довкілля.

Сільські території посідають одне з визначальних місць у національній стратегії соціально-економічного розвитку, виступають основними чинниками в процесі державотворення та відіграють ключову роль у процесі децентралізації влади. Це зумовлює визначення сільської території як важливої соціо-еколого-економічної територіальної підсистеми суспільства, що віддзеркалює зміни в країні, які мають системний характер та є основою її сталого розвитку. В умовах децентралізації влади в Україні важливо вивчити формування ресурсної бази розвитку самодостатніх територіальних громад та раціонального використання природних ресурсів, що дозволить розробити заходи з охорони довкілля, відновити порушені взаємозв'язки в екосистемах, запобігати загостренню екологічних ситуацій.

Зазначені питання постійно перебувають у центрі уваги світової та вітчизняної наукової спільноти. Так, питання побудови моделі сталого розвитку з урахуванням природно-ресурсних обмежень та загострення екологічних і соціальних суперечностей висвітлено в працях Алімова О., Бистрякова І., Веклич О., Герасимчук В., Голяна В., Данилишина Б., Ібатулліна Ш., Івашини О., Куценко В., Левковської Л., Лицур І., Міщенко В., Микитенко В., Олійника Я., Остафійчука Я., Саблука П., Степаненка А., Сундука А., Хвесика М., Хлобистова Є., Шевчука В., Шостак Л., Чухна А. Окремі аспекти проблематики соціального розвитку, а саме питання демографічного розвитку та поселенської мережі, організації соціальної інфраструктури, якості життєдіяльності, залучення природних ресурсів у господарську діяльність досліджували такі провідні вітчизняні фахівці, як Андреева Н., Барановський М., Бородіна О., Борщевський В. Заяць Т., Лупенко Ю., Орлатий М., Павлов О., Прокопа І., Саблук П., Терещенко В., Шевчук Л., Юрчишин В. та ін. Зазначені автори сформулювали значне теоретико-методологічне та методичне підґрунтя для дослідження сталого розвитку сільських територій різних типів. Однак недостатньо опрацьованими залишаються теоретичне обґрунтування специфіки

і механізмів поєднання структурних елементів сільських територій у цілісні соціо-еколого-економічні просторові системи. Поза увагою залишаються питання, пов'язані з процесами децентралізації в селі, зокрема недостатньо сформовані перспективні напрями залучення та використання природних ресурсів у економічну діяльність у межах об'єднаних територіальних громад. Вирішення цих проблем лежить у площині базових принципів сталого розвитку та раціонального природокористування, що вказує на актуальність запропонованого дослідження.

Автор висловлює вдячність науковому колективу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», його керівнику – д.е.н, проф., акад. НААН України, заслуженому діячу науки і техніки України Хвесику М.А. за допомогу в підготовці монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Формування соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку

Розвиток України в ХХІ столітті характеризується принципово новою ситуацією в усіх сферах економіки. Різке ускладнення взаємозв'язків між розвитком людини, суспільства і природи, з одного боку, і досягнення певного ступеня насичення різними матеріальними благами, з іншого боку, призводить до суперечностей у розвитку суспільства. Зростає залежність матеріального благополуччя від дотримання екологічного імперативу та екологічного від характеру суспільного виробництва.

У середині ХХ ст. розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. На початку 1970-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зростанням кількості бідних, незахищених верств населення питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і питання зростання економічної ефективності. Проте зростаюче споживання природних ресурсів призвело до погіршення стану довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку в 1972 р. звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Формування концепції сталого розвитку відбувалося протягом кількох десятиріч. Вона бере початок у наукових працях В. Вернадського про ноосферу та прийнятих деклараціях першої конференції ООН із питань навколишнього середовища в Стокгольмі (1972 р.) [158]. Термін «сталий розвиток» (sustainable development) уперше сформулював Брундланд Г. у звіті «Наше спільне майбутнє» в 1987 р. [152]. Сталий розвиток – це модель використання ресурсів, спрямована на задоволення потреб людини зі збереженням навколишнього середовища, причому ці потреби можуть стосуватися не тільки сьогодення, але й майбутніх поколінь. Його найчастіше визначають як процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових із метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді «людина – господарство – природа». Сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини в природі.

Практична реалізація принципу сталості полягає в запровадженні екологічно нешкідливої циклічної економіки, всеохоплюючій відповідальності за продукцію в аспекті збереження навколишнього середовища, а також у